

Mahruse-i Sultanyüki'nden Eskişehir'e

Halime DOĞRU*

Osmanlı Devletinin kuruluşu ile bütünleşmiş olan Eskişehir; Anadolu Selçuklu Devletinin uç vilayetlerinden Sultanyüki'nin merkeziydi ve vilayetin merkezi, *biyyük şehir* anlama gelen Mahruse-i Sultanyüki adı ile tanınıyordu. Mahruse-i Sultanyüki veya daha sonra tanındığı gibi *Eskişehir* antik kent Dorylaion'un 3 km. kadar güney batısında yer alan tepenin yamacında kurulmuş bir Türk yerleşme yeri idi. Yeni kurulan kent Osmanlı kronikleri ve Tapu Tahrir Defterlerinde Osmanlı Devletinin ilk sancağı olan Sultanyüki'nin (sonraları kayıtlarda Sultanönü) merkezi olarak görülmektedir¹.

Antik Kent Dorylaion

Antik kaynaklarda Dorylaion hakkında geniş bilgi verilmektedir². Yazılı kaynaklar Dorylaion'un bir Frig şehri olduğunu ve Eretria'lı Doryleos tarafından kurulduğunu belirtmektedirler³. Burası Orta Anadolu'yu Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarına

* Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir.

1 BOA. *TTD*. No 438, s. 219-244 ve s. 142-147. BOA. *MMD*. No 18333. *MMD*. No 27, s.2. *TKGM*. Kuyud-u Kadim Arşivi No 145, s. 106. *TKGM*. No 541. *MMD*. No 152, v. 166B- 169A. *Kamil Kepeci*, No 3358. Ahmedî, *Dastan ve Tevarih-i Mülük-i Al-i Osman*, yay. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, s.9,15.

2 W.M. Ramsay; (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1961, s.87 ve devamı.) William Martin Leake; (*A Tour in Asia Minor*, London 1824, s. 19.) Antik kaynaklardan nakletmişlerdir.

3 1992 yılında Dorylaion'da yapılan kazıda Frig dönemine ait taş temelli, kerpiç duvarlı ölçüleri 5.00 x 3.20 m. olan bir mekan ortaya çıkarılmıştır. Odanın korunan duvar yüksekliği 0.95 m. dir. Yapının

bağlayan ana yolların kavşak noktasında idi. Kentin yakınında bulunan termal merkez kente ekonomik ve sosyal zenginlik vermekte, yoğun ziyaretçi sayısı her dönemde kent ekonomisine katkıda bulunmakta idi. Strabon, Diador ve Kinnamos gibi yazarlar da bu konuda fikir birliği içindedir⁴. Özellikle Bizans imparatorları İstanbul, İznik-Amurium yolu üzerinde olan bu sıcak su merkezini dinlenme ve eğlence yeri olarak kullanmışlardır.

Dorylaion Arap kaynaklarında Drusilya adı ile kayıtlıdır. Araplar Anadolu'ya yaptıkları seferler sırasında 708 ve 838 tarihlerinde Dorylaion önlerine kadar geldiler⁵.

Bizans İmparatorluğunun Obsikia ve Thrakesia themalarından gelen askerleri ile Domesticus Scholarum adındaki hassa alayları savaş hazırlığı üzere Dorylaion'un önündeki ovada toplanıyordu. Bizans Tarihçisi Anna Komnena Dorylaion ovasının İmparatorun bütün ordusunu alabilecek kadar geniş olduğunu ve yapılan törenler sırasında ordunun savaş gücünü sergilediğini yazar⁶.

Selçuklular ve Dorylaion

Dorylaion, Türkler Anadolu'ya geldikten sonra da önemini sürdürdü. Doğudan gelen Türkmenler 1075'de kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik'e ulaşmak için Dorylaion'dan geçmek zorunda idi. Yine Süleyman Şah Bizans tahtına geçmesi için kendisine yardım ettiği İmparator Melissenos'un kuvvetleri ile de Dorylaion ovasında buluşmuştu⁷.

Büyük Selçuklu Devleti sultanı Melikşah Anadolu'da güçlenen Kutalmış oğullarını denetim altına alabilmek için ünlü komutanı Emir Porsuk'u Dorylaion önlerine kadar göndermişti. Emir Porsuk'un adı, antik adı Temros olan Porsuk Çayı'nda günümüzde

tabanı sıkıştırılmış sert topraktır. Çatıyı destekleyen 2.00 m. boyunda ve 0.20 m. çapında olan ağaç direk odanın içinde devrilmiş olarak bulunmuş ve korumaya alınmıştır. (A. Mühibbe Darga, "Şarhöyük- Dorylaion Kazıları (1989-1992)" *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 24 Mayıs-28 Mayıs 1993.)

4 Besim Darkot, "Eskişehir" mad. *İA. Ferudun Emecen, "Eskişehir", DİA. Dorylaion'da 1989 tarihinden beri A. Mühibbe Darga başkanlığında arkeolojik kazı çalışmaları yapılmaktadır. Kazı sonuçları ile ilgili bkz. A. Mühibbe Darga, "Şarhöyük- Dorylaion Kazıları (1989-1992)" *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 24 Mayıs-28 Mayıs 1993. Anadolu'dan geçen Antik yollar hakkında bkz. W.M. Ramsay; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1961, s.87 ve devamı. William Martin Leake; *A Tour in Asia Minor*, London 1824, s. 19.*

5 Hakkı Dursun Yıldız; *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 135.

6 Niketas Khoniates; *Historia*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1995, Beşinci Kitap. Anna Komnena; *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 487.

7 Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 1993, s. 35 ve devamı. Mükrimin Halil Yınanç; *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944, s. 105, 109 ve devamı. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 67, 76. Ali Sevim, Yaşar Yücel; *Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 100-101.

dahi yaşamaktadır⁸.

XI.Yüzyılın sonunda Dorylain'un adı Haçlı Seferleri ile daha sık gündeme geldi⁹. İstanbul'dan İznik önüne gelen Haçlı ordusu, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkentini Bizans İmparatoru Aleksi Komnen'e teslim ettikten sonra (26 Haziran 1097) Orta Anadolu'ya doğru hareket etti. Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı Kılıç Arslan Dorylaion'a kadar çekildi. Ancak Dorylaion ovasında yapılan meydan savaşında da yenildi (1 Temmuz 1097). Osman Turan, I. Kılıç Arslan'ın savaşı Dorylaion'un bulunduğu yüksek yerden yönettiğini, dolayısıyla vilayetin bu savaştan sonra Sultanyüğü/Sultanönü adı ile tanımlandığını açıklamaktadır¹⁰.

Birinci Haçlı Seferi, Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde onulmaz yaralar açtı. Buna rağmen geleneksel yapıları henüz bozulmamış olan Türkmenler, *sultan nerede ise başkent orasıdır*, görüşünü sürdürdükleri için I. Kılıç Arslan'ın etrafından ayrılmadılar. Buna rağmen devletin ne ölçüde zayıfladığını açıklayan Claude Cahen, "Haçlı Seferi gibi dıştan gelen bir etken olmasaydı, Türkler Osmanlılardan iki yüz yıl önce en büyük aşamalarını Batı Anadolu'da ve Rumeli'de gerçekleştirirlerdi" demektedir¹¹. Gerçi sultan başkentini ve Dorylaion'da hazinesini kaybetmişti ama gelmeye devam eden göçmenlerin verdiği destek ve dinamizm onun savaş azmini yok etmemiş, ordusunu yeniden kurma imkanı vermiştir¹². Nitekim daha sonra 25 Ekim 1147'de I. Mesud (1116-1155) II. Haçlı Seferinin başında bulunan Alman İmparatorunu Dorylaion'da ağır bir yenilgiye uğrattı¹³.

Dorylaion'dan Mahruse-i Sultanyüki'ne

Görüldüğü gibi Dorylaion ve yakın çevresi Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç vilayeti olan Sultanyüki'de her iki Haçlı seferinde de stratejik önemini ortaya koymuştur. II. Haçlı seferi sırasında Bizans tahtında I. Manuel Komnen (1143-1180) bulunuyordu ki modern Eskişehir'in çizgisi onun zamanında oluşmağa başladı.

8 Emir Porsuk'un Anadolu Seferi hakkında bkz. Mükrimin Halil Yınanç, *age*, s. 105-106. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 58 ve devamı, Anna Komnena, *age*, s. 199-201.

9 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, C I*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1989, s. 256.

10 Runciman, *age*, s. 139, 142-143. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.101, 206, 508. Anna Komnena, *age*, a.327, 336. Ostrogorsky, *age*, s. 336.

11 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1984, s.98.

12 Osman Turan, "I. Kılıç Arslan" mad. *LA*. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular" mad. *LA*.

13 Steven Runciman; *Haçlı Seferi Tarihi, C II*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1987, s. 222. Ostrogorsky, *age*, s. 353. Osman Turan, "I. Mesud" ma. *LA*. Osman Turan (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 183-184) Guillaume de Tyr (II, s.119) ve İbnü'l Kalanisi (s.297) den naklen I. Mesud'un bu savaşta yüz bin atlı askeri bulunuyordu.

İmparatorun çağdaşı olan II. Kılıç Arslan (1155-1192) Selçuklu tahtına sahip olduktan sonra İstanbul'a bir ziyaret yapmış ve imparatorla bir saldırmazlık anlaşması imzalamıştı. Anlaşmanın diğer maddelerinin yanı sıra sultan bu tarihten itibaren, Türkmenlerin Bizans topraklarına yerleşmesine engel olacak, imparator da buna mukabil Dorylaion-Seyitgazi hattındaki kale, burç ve surların onarımını yaptırmayacaktı (1162)¹⁴. Anlaşmadan sonra geçen on yıl zarfında özellikle Sultanyüki (Sultanönü) yöresinde yığılan ve batıdaki Bizans topraklarına geçmek için koşulları zorlayan göçmenler denetim altında tutulamayacak hale geldiler. Aşiret reislerinin sözünü sultanın sözünden üstün tutan Türkmenler, sultanın kendilerine gösterdiği hoş görüden de cesaret alarak Bizans topraklarında yağma yapmaktan çekinmediler.

İmparator da verdiği sözde durmamış, 1175 yılında bölgede hızlı bir imar faaliyetine girişmişti. Manuel Komnen Eskişehir-Seyitgazi hattındaki kale, burç ve istihkamların onarımını ve güçlendirilmesi için bölgeye kuvvet gönderdi. Bizans kaynakları onarım işinde bizzat imparatorun da çalıştığını kaydetmektedir. Sonuçta iki tarafın da anlaşma maddelerine uymaması üzerine İmparatorla sultanın ilişkileri bozuldu¹⁵.

Manuel Komnen bölgede Dorylaion'a alternatif bir müstahkem mevki daha geliştirdi. Önceden haberleşme ağının merkezi olan ve imparator tarafından güçlendirilen bu kale Dorylaion'a 11 km. uzaklıktaki Karaca Hisar kalesi idi. Burası Porsuk vadisini, Ankara yönünü ve İstanbul yolunu aynı zamanda kontrol edebiliyordu. Kale; Türkmen göçmenlerin batıya doğru giderken tercih ettikleri Porsuk vadisi ve Seyitgazi hattını göz altında tutuyordu.

İmparatorla II. Kılıç Arslan arasında yaşanan siyasi gerginlik ve anlaşmazlık kısa zamanda savaş boyutuna ulaştı. Sonuçta Manuel Komnen ile II. Kılıç Arslan arasında savaş kaçınılmaz oldu. 1176 yılında Manuel Komnen Myriokephalon'da yenildi ve öne sürülen ağır koşulları kabul ederek sultanla anlaşta. Savaş alanını terk eder etmez Dorylaion ve Karaca Hisar kalelerini ve Sublaion istihkamlarını yıktırmağa başladı. Anlaşmanın bu maddesi göçmenlerin istediği gibi hareket edebileceği anlamı taşıyordu. Böylece Bizans sınırının geçirgenliği artırılarak daha batıya çekildi¹⁶. Yeni durumdan yararlanan Türkmenler batıya doğru daha hızlı göç ederek yerleşmeğe başladılar.

Siyasi gerginlik ve savaşa rağmen Uç bölgelerinde oturan toplumlar genellikle uyum içinde yaşamlarını sürdürdüler. 1170 yılında İstanbul'dan Konya'ya giderken Sultanyüğü'ne uğrayan Arap gezgin el-Herevi bu durumu biraz da hayretle izlemiş ve

14 Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 202. Ostrogorsky; *age*, s. 357. Osman Turan; "II. Kılıç Arslan" mad, *LA*.

15 Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.206. Ostrogorsky; *age*, s. 361. Prof. Dr. Mühibbe Darga ve ekibi tarafından yapılan Dorylaion kazısı sırasında onarılan surların maddesel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (bkz. Mühibbe Darga, *agm.*)

16 Mahmud Aksarayi; *Müsamere'tül Ahbar*, yay. Osman Turan, Ankara 1944. Claude Cahen; *age*, s. 116-117. Ostrogorsky; *age*, s. 361-362.

izlenimlerini anlatırken; *Sultaneyüğünün kafir bududu olup .Av-germ (ilica) adını aldığıını , buraya aynı zamanda Rumca al-Thirma (hamam) denildiğini, sıcak suların başka yerde misli bulunmadığını ve hastaların tedavi için buraya geldiklerini* belirtmiştir. Ali bin el-Herevi'nin Sultaneyüğü ve İlica semtini tanıtmaya rağmen modern Eskişehir'den söz etmemiş olması kentin 1170 yılında henüz iskan edilmemiş olduğu anlamına gelmektedir¹⁷.

Eskişehir'de İlk Yerleşme

II. Kılıç Arslan 1182 yılında geleneksel Selçuklu devlet anlayışına uygun olarak ülkesini oğulları arasında taksim etti. Bu taksimde Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Sultanönü Muhiddin Mesud'un payına düştü¹⁸. Bu tarihten sonra Sultanönü, Selçuklu Devleti'nin vazgeçilmez bir uç vilayeti oldu¹⁹.

Dorylaion ve Karaca Hisar kalelerinin yıkılmasından sonra yörede sayıları hızla artan göçmenler için uygun bir yerleşme alanına ihtiyaç duyulmuş ve bir seçim yapmak zorunluluğu doğmuştu. Yıkılan kale duvarları ve harap olan antik Dorylaion kenti gelen göçmen nüfusu barındıramaz hale gelmişti.

Miryakefalon zaferinden sonra modern çağların Eskişehir'i iskan edilmeye başlandı. Bir göçmen konaklaması şeklinde başlayan yerleşme hiç bir plan ve program ön görülmeden gelişti. Burada ne geleneksel Türk kent modeli ne de İslam kent modeli uygulanmadı. Yeni yerleşme biriminde hiç bir zaman savunma ön plana çıkarılmadığı için kale ve sur duvarı yapılmadı²⁰. Yeterli bulunan doğal koşullar bir süre konaklayan göçmenlerin yerleşmesine neden olmuş, artan nüfusla birlikte burası bir uç kenti olarak gelişmiştir. Yeni kent antik Dorylaion ve İlica mevkiinden 3 km. uzakta, ovaya hakim tepenin eteğinde konuşlanmıştır.

İlica mevkii ovada olmasına rağmen kalabalık sayıdaki göçmenin konaklaması için tercih edilemezdi. Burası Uçta yaşayan iki toplum tarafından, tedavi, tatil ve alışveriş merkezi olarak kullanılıyordu. Bu nedenle yerleşme sırasında Termal merkezin özelliğinin yitirilmemesine dikkat edilmiştir. XVI. Yüzyıla ait Tapu Tahrir Defterleri ile Menzillamelerde yer alan bilgiler gözden geçirilince böyle bir sonuca ulaşmak daha kolaylaşmaktadır. Örneğin bu yüzyılda yolların kesiştiği yerde bulunan Sultanönü Sancağı'nda, İnönü ve Sultanönü Çayırı menzil olarak kullanıldığı halde İlica mevkii menzil olarak kullanılmamıştır. İrakeyn Seferi'nden dönen Kanuni Sultan Süleyman'ın

17 Ali bin el-Herevi; *Kitabü's Ziyarat*, Şam 1953, s.58 . (Osman Turan; *age*, s.206)

18 Osman Turan, *age*, s. 217, 261.

19 Uç vilayetleri hakkında bkz. Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. I, Ankara 1979, s.113.

20 Evliya Çelebi (1611-1682) Eskişehir'de yıkık bir kalenin bulunduğunu, bunun Bursa tekfuruna tarafından yaptırıldığını, yıkık olduğu için dizdarının bulunmadığını yazar (*Seyahatname*, C. III, İstanbul 1314, s. 12-13) Kentte kale ve sur kalıntısı bulunmadığına göre Evliya Çelebinin yıkık olduğunu belirttiği kalenin Karaca Hisar kalesi olma ihtimali güçlüdür.

İstanbul'a dönmeden önce Ilıca mevkiinde askerine verdiği arınma ve dinlenme molasını bunun dışında tutmak gerekmektedir²¹.

Elimizde yerleşme tarihini açıklayacak bir belge bulunmamaktadır. Genellikle uç kentleri sık sık el değiştirdiği ve tahrip olduğu için yatırım konusunda öncelik taşımıyordu. Bu nedenle XII. Yüzyılda yavaş yavaş terk edilmekte olan Dorylaion ve Türkmenlerin önce konakladığı, daha sonra bir Türk kenti olarak geliştirdiği Eskişehir hakkında tatmin edici bilgiye ulaşmak adeta olanaksızdır. Türkmenlerin Eskişehir'e yerleşmesi Anadolu'daki Türk kolonizasyonu boyunca devam etmiştir. Dorylaion geçen süre içinde tamamen terk edilmemiş, yerli halk bir süre daha burada yaşamağa devam etmiştir. Zaman içinde terk edilen Dorylaion XVI. Yüzyılda düzenlenen Tapu Tahrir Defterlerinde küçük bir köy olarak *Şebröyük* adı ile yer almaktadır²².

Kent yepyeni oluştuğu için Eskişehir'de yerleşme konusu nadir örneklerden biri olarak farklı geliyordu. Kentte; doğudan gelmeye devam eden kentli, yerleşik veya göçebe Türkmenlerin hep birlikte iskanına olanak sağlıyordu. XIII. yüzyılın başında vilayet adı olarak Sultaneyüğü adının kullanıldığını bildiğimiz halde merkezinin adı hakkında ne yazık ki bilgi sahibi olamıyoruz. Tuncer Baykara kaynaklarda burasının bir uç eyaleti olmasına rağmen yönetim merkezi olan kentin adına tesadüf edilemediğini belirtmiştir²³.

Bütünöyle Türk kenti olarak bir nüvenin etrafında gelişen Eskişehir'in niteliğini tanımlayabilmek için henüz yeterli kaynağa sahip değiliz. Ancak Kırşehir valisi Caca-oğlu Nureddin tarafından 1272 tarihinde düzenlenen vakfiye bize ip ucu vermektedir. Vakfiyede kentten Mahruse-i Sultanyüğü veya Medinetü's Sultanyüğü olarak söz edilmiştir²⁴. Vakfiyeden anlaşıldığına göre nüfus artışı ve Türkleşme faaliyeti hızlı bir gelişme göstermiş ve bu gelişme uçlarda yaşananndan farklı olmamıştır²⁵. Göçmenler burada da yeni yerleştikleri toprakları, bir daha geri dönmek ve terk etmemek üzere yurt edinmişlerdir.

Yeni gelen Türkmenler gerek yerli halk, gerekse önceden yerleşik hayata geçmiş olan göçmenlerle iyi geçinmek zorunda idi. O nedenle uça topluımlar birbirine hoş

21 Nasühü's Silahi (Matrakçı), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, yay. H. G. Yurdaydın, Ankara 1976, s.62, s. 114, Resim 109 B.

22 BOA. MMD. No 27, s.37. TKGM. No 541, s. 21A, 25B.

23 Tuncer Baykara; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 55-56.

24 Mahruse-i Sultanyüğü: Sultanyüğü'nin büyük şehri; Medinetü's Sultanyüğü : Sultanyüğü'nin medeni ve büyük şehri anlamına gelmektedir. Bkz: Ahmed Temir, *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur-el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfıyesi*, Ankara 1989, Arapça metin s. 561, satır: 561, s. 561, satır 61-62.

25 Fuat Köprülü , "Anadoluda İslamiyet", *Darü'l Fünün Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1922, S. 2-4, s.281-311.

görülü davranıyordu. Özgürlüklerine düşkün olan Türkmenler bu alışkanlıklarını daha kolay yaşayabildikleri için kenti değil kırsal kesimi tercih ediyorlardı. Kente yerleşenler ise kentleşme sürecinde gelişen atölyelerinde sanayiden ziyade tarıma dayalı üretim yapıyorlardı. Ancak Türkmenler ekonomik olarak kentle ne kadar ilişkili olduklarını çok iyi bildiklerinden yakınlarına yerleştikleri kentler için tahripkar olmuyorlardı²⁶.

Mahruse-i Sultanyüğü'nde (Eskişehir) Kentleşmenin Yönlendirilmesi

Türklerin kente yerleşmesi doğal bir uygulama şeklinde başlamışsa da böyle devam etmemiştir. Eskişehir'de kentleşmenin, tamamen başı boş bir hareket olmadığı bilinçli bir şekilde yönlendirildiği açıkça görülmektedir. Bunun en önemli kanıtı kentte Şeyh Şehabeddin Sühreverdi'ye ait bir makam zaviyesinin burada bulunmasıdır²⁷.

Sultanönü Sancağı'na ait vakıf kayıtlarına göre Şeyh Şehabeddin Sühreverdi zaviyesi XIII. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Burası halen Şehabeddin Sühreverdi Türbesi veya Salı Tekkesi olarak bilinmekte ve kent halkı tarafından saygı ile ziyaret edilmektedir.

Anadolu'da Sühreverdi tarikatına ait zaviyeler; I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) Fütüvvet teşkilatına dahil olduktan sonra kurulmuştur²⁸. Özellikle Fütüvvet teşkilatı ve tarikatın kurucusu Şehabeddin Ömer bin Muhammed Sühreverdi'nin Alaeddin Keykubat'ı teşkilata davet etmek ve kabul törenini yapmak üzere Konya'ya gelmesinden sonra yaygınlaşmıştır. Kent kültürünün yönlendiricisi sayılan Sühreverdi tarikatının kurucusuna ait makam zaviyeleri Uçlarda daha da yaygınlık kazanmıştır. Eskişehir'de kurulan Şeyh Şehabeddin Sühreverdi zaviyesi Bizans sınırında oluşturulan önemli bir örnektir. Diğer uç kentlerinde olduğu gibi; Eskişehir'de de Şeyh Şehabeddin Sühreverdi zaviyesinin Fütüvvet teşkilatına dahil gençlerin eğitiminde ve kent kültürünün gelişmesinde önemli rolü oynamıştır.

26 Doğan Kuban "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine bazı gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, VII, Ankara 1968, s. 60. Uğur Tanyeli; *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, İstanbul 1987, s.97. Faruk Sümer "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", *Belleten*, XXIV, Ankara 1960, s 567-594. Halime Doğru; *XVII: Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Eskişehir 1995, s.37.

27 BOA. M.M.Def. No. 18333. BOA. *Kamil Kepeci Tasnifi*, No 3358, s. 13. TKGM, *Sultanönü Vakıf Defteri*, No. 541, 52 A. BOA. *Cevdet/Vakıf*, No 32079.

28 Daha geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı; "İslam Türk Aleminde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI / 1-4, İstanbul 1950, 6-354. Franz Taeschner "İslam Orta çağında Fütüvva" *İÜ İkt.Fak. Mec.* XV / 1-4, İstanbul 1953- 1954, s. 3-29. Neşet Çağatay; "Fütüvvetnameler nedir, Niçin Düzenlenmiştir", *Makaleler ve İncelemeler*, Konya 1983, s. 253-266. C. Van Berg, "Sühreveri" mad. *İA*. Ahmet Yaşar Ocak; "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII, İstanbul, s.247-269.

1271 Tarihinde Mahruse-i Sultanyüği

Mahruse-i Sultanyüği veya daha sonraki adı ile Eskişehir'in XIII. Yüzyılın son çeyreğindeki durumunu Kırşehir Emiri Caca oğlu Nureddin tarafından 1 Mayıs 1271 tarihinde düzenlenmiş olan vakfiyeden öğreniyoruz²⁹.

1261 – 1271 yılları arasında Sultanönü valisi olan Caca-oğlu Nureddin 1271 yılında Kırşehir valiliğine tayin oldu³⁰. İmar faaliyetine önem veren Selçuklu devlet adamı 1271 yılında Eskişehir ve Kırşehir'de yaptırmış olduğu eserlerin sonsuza kadar yaşaması için zengin vakıflar kurmuş ve vakfiyesini Arapça – Moğolca olmak üzere iki dilli hazırlamıştır. Düzenlenen vakfiyeden her iki kentin XIII. Yüzyıldaki profilini çıkarmak mümkün olmaktadır. Eskişehir için çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Vakfiyede kent *büyük ve mamur şehir anlamında* “**Mahruse-i Sultanyüği**” adı ile tanımlanmıştır³¹. Verilen bilgiye göre 1261 yılında Eskişehir'in 17 mahallesi bulunmaktadır. O tarihte Eskişehir'in 17 mahallesinin bulunması, kentin mamur ve büyük şehir unvanı taşınması; çok kalabalık nüfus barındırdığı anlama gelmeyebilir. Bu tarihlerde mescidin etrafında yerleşmiş bir kaç hane mahalle sayılabileceği gibi kalabalık mahalleler de bulunabiliyordu³². Genellikle kentlerde temel yerleşme birimi olan mahalle, bir dini yapıyı merkez olarak gelişmektedir. Eskişehir'de de mahalleler mescit ve zaviye gibi dini yapıların etrafında oluşmuştur. Ancak uç kenti olması nedeniyle bunlar derme çatma, basit yapılardır, hiç biri yüz yıllara direnecek nitelikte değildir. Dolayısıyla Eskişehir ve yakın çevresinde Selçuklu, hatta erken Osmanlı dönemine ait çok az sayıda eser bulunmaktadır. Buna rağmen mescitlerin adları günümüze kadar gelebilmiştir. Salı Mescidi, Orta Mescidi gibi. XVII. Yüzyılda Eskişehir'i ziyaret eden Evliya Çelebi de kentin 17 mahallesi olduğunu belirtmiştir³³.

Söz konusu vakfiyeden öğrendiğimize göre Caca Oğlu Nureddin 1261 yılında Eskişehir'den ayrılmadan önce kentte bulunan ve **harap durumdaki**³⁴ 17 mescit ile Abdullah el- Bedevi'ye ait zaviyeyi onartmış, Türk nüfusunun artışı da göz önüne alarak bir Cuma camisi ve vakfı olan hanın içine de bir mescit yaptırmıştır. Bu cami XVI. Yüzyılın ilk yarısına kadar Eskişehir'de tek Cuma camii olarak hizmet vermiştir³⁵.

29 Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989.

30 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 525.

31 Ahmet Temir, *age*, s.61, 62. Zafer Bayburtluoğlu, “Cacaoğlu Nureddin Vakfiyesinde Adı Geçen Vakıflar” *İD*, XXV / 1995, s. 5-8.

32 Örneğin Kanuni Döneminde Salı Mescidi Mahallesinde 24 Hane, II. Selim döneminde 37 Hane oturuyordu (Halime Doğru; *Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s. 50). Aynı tarihte Sivrihisar'da Ermeni Mahallesinde 110 hane oturuyordu (Halime Doğru; *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Ankara 1997, s. 30).

33 Evliya Çelebi, *Seyahatname III*, İstanbul 1314, s. 12.

34 Uçta bulunan kentlerin sık sık el değiştirmesi kentteki harabiyeti açıklayacaktır.

35 Halime Doğru; *Eskişehir ve Sultanönü*, s. 70-71.

1271'de düzenlenen vakfiyede Eskişehir'de vakıf haline getirilen emlakın listesi verilmiş ve gelirin ne türlü kullanılacağı açıklanmıştır.

Eskişehir yakınındaki Kara Gova, Eğri Öz, Göç Özi, Alıncık köylerinin tamamı veya bir kısmı vakıf haline getirilmiş ve vakfedilen arazilerinin sınırları belirtilmiştir. Kırsal kesimdeki tarla, bağ, bahçe ve çayırardan başka, kentte bulunan: 7 odalı bir menzil, 8 odalı başka bir bina, dış cephesinde 8 adet dükkan ve içinde bir bezzazistan (pamuklu, yünlü ve ipekli kumaş pazarı) bulunan Büyük Han ve bir duvarı Büyük Han'a bitişik küçük konaklama yeri Caca oğlu Nureddin tarafından vakıf haline getirilmiştir. Vakıf geliri vakıf kurucusunun önerileri doğrultusunda harcanacaktır. Buna göre vakıf gelirinin yarısı ile; önce Mahruse-i Sultanyüki'de bulunan 17 mescid ve Şeyh Abdullah el-Bedevi'ye ait zaviye onarılacak³⁶, ileriki yıllarda adı geçen mescitlerin, yeni inşa edilen cami, han ve dükkanların sürekli bakımı yaptırılarak işlevlerini sürdürmelerine özen gösterilecektir. Vakıf gelirinin Zaviye için ayrılan miktarının yedide biri ile zaviyeye gelen misafirlere yedi gün ücretsiz ekmek ve katık verilecek, zaviyenin aydınlanma ve ısınması ihmal edilmeyecektir. Yeni yaptırılan caminin imamı için 7 odalı menzilin ve 8 adet dükkanın kirası ayrılmıştır. Hanın içindeki mescidin imamının ve müezzinin maaşları vakıf gelirinden ödenecektir. Bu kişiler ayrıca ücret almadan kentte oturanların çocuklarına dini bilgileri ve kur'an okumasını öğreteceklerdir.

Vakıf gelirinin ikinci yarısının dörtte biri vakıf mütevellisine ayrılmıştır. Geri kalan kısmı ile kentin yoksullarına yardım edilecek ve yoksul halkın defin işlemleri ücretsiz yapılacaktır. Vakıf ; hayatta olduğu süre içinde Caca oğlu Nureddin tarafından, ölümünden sonra evladı ve evladının evladı tarafından yönetilecektir. Bunların yok olması halinde yönetim kentin ileri gelenleri tarafından sürdürülecektir. Nitekim XVI. Yüzyıla ait vakıf kayıtlarında vakfın mütevellisi "Ahi Baba" dir³⁷.

Mahruse-i Sultanyüğü'de Ekonomik ve Kültürel Gelişme

Göçebe Türkmenlerin oluşturduğu kentin eğitim düzeyi gelen göçmenlerin sosyal ve ekonomik durumuna bağlı olarak gelişme gösterdi. Babai ayaklanmasından sonra başlayan Babai takibi sırasında, uçta bulunan Sultanönü çok sayıda göç aldı. Kırsal kesime gelenler kente 40 – 45 km. mesafedeki Türkmen Dağının gözden uzak yerlerine yerleştiler, hatta buralarda yeni köyler kurdular³⁸.

36 1261 yılından önce kentteki yapıların bu derece harap olmasının kesin bir açıklaması bulunmamaktadır. Ancak başka örneklerden hareket ederek Moğol yayılması ile bağlantı kurmak mümkündür. Bu konu ile ilgili bkz. Uğur Tanyeli; *age*. s.85 . Doğan Kuban; *agm*. S. 64.

37 Ahmet Temir; *age*, s.61. BOA. *TTD*. No 438, s.144. BOA. *TTD*. No 18333, s. 13.

38 Babai hareket hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980. Fuat Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet" s.281-311. Fuat Köprülü; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1984, s. 98-102. Fuat Köprülü; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 6. Baskı, Ankara, s. 207-

Türkmenlerin³⁹ arasında kent kökenli olanlar kente yerleşmeyi tercih ettiler. Meslek sahibi göçmenlerin yeni ortamlarında ayakta kalabilmeleri dayanışma içinde olmalarına bağlıydı. Bu gücü Ahi teşkilatından aldılar. Nitekim Sultanönü vilayeti sınırları içinde ve kentte yaygın olan Ahi zaviyeleri ve Ahi vakıfları bunu açıkça göstermektedir⁴⁰. Moğol istilasından sonra uçlarda oluşan otorite boşluğu Ahi teşkilatı tarafından hızla dolduruldu.

Siyasi otorite kadar kültürel çevrenin de zayıf olduğu düşünülen uç kentlerinde göçler sonucunda önemli bir birikim oluştu. Baba ve dedelerle birlikte çok sayıda şeyh, fakih ve eğitim görmüş kimseler de uç kentlerine yerleştiler. Daha sonraki yıllarda Osman Bey'in kayın pederi olan Şeyh Edebalı de bunlar arasındaydı. Eskişehir'de yaşayan Şeyh Edebalı, çevrede yaşayanların saygı duyduğu bir bilge kişi idi⁴¹.

Bir süre öncesine kadar Şeyh Edebalı'nın ahi şeyhi olduğu ve İtburun köyünde oturduğu kabul ediliyordu⁴². Ancak 1980'li yıllardan beri, şimdiye kadar iyi bilinmeyen yeni bir kaynağın analizine yönelen çalışmalar, Şeyh Edebalı'nın mistik kişiliğini yeniden gündeme getirmiştir. Söz konusu kaynak Elvan Çelebi'nin *Menakıbü' Kudsiyye* adındaki eseridir. Bu eser Babailerin isyanına ilişkin klasik bilgileri sarsmış ve Şeyh Edebalı'yı Babai çevresinin merkezine koymuştur. Ayrıca eserde Şeyh Edebalı'nın Baba İlyas'ın Halifesi olarak Vefai Tarikatına bağlı olduğunu açıklamıştır⁴³.

Kroniklerde açık olmamakla birlikte Şeyh Edebalı'nın İtburun köyündeki zaviyesinden söz edilmiştir⁴⁴. Ancak Vakıf ve Tapu kayıtlarında İtburun köyünde Şeyh Edebalı'ya ait bir zaviye bulunmamaktadır. Buna göre Şeyh Edebalı kesinlikle kırsal kesimde yaşamamış, daima kentte oturmuş, tarikat mensuplarını ve kent halkını aydınlatmak için gayret sarf etmiştir⁴⁵. Arşiv bilgilerine göre Ertuğrul Gazi ve Osman Bey uçta yerleştiği sırada Şeyh Edebalı Eskişehir'de oturuyordu ve zaviyesi günümüzde

211. Türkmen Dağındaki köyler ve halkın itibar ettiği ziyaret yerleri hakkında bkz. Halime Doğru; *age*, s.28.

39 Ahmet Yaşar Ocak; *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Ankara 1992, s.75-82. Ahmet Yaşar Ocak; *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul, 1998.

40 Ahmet Yaşar Ocak; "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, s. 169-190. Halime Doğru; *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991.

41 "Tamam illerde meşhur olmuş idi. Dünyası bi-nihaiye idi."(Neşri, C.I, s.83)

42 Arşiv kayıtlarında Kelçburnu olarak da geçen İtburun köyü Eskişehir'e 20 km. uzaklıkta olup halen Uludere adı ile bilinmektedir.

43 Şeyh Edebalı'nın Vefai Şeyhi olduğuna dair daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak "Osmanlı Beyliği Topraklarında Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu", *Osmanlı İmparatorluğunun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi*, Bursa.

44 Neşri, *age*, s. 85. Aşık Paşa-zade, *age*, s.105. İbn-i Kemal, *age*, s. 95.

45 BOA, TTD, No 438. MMD, No 18333, s. 12. MMD, No 27, s.32. TKGM, No 542, 21 B, 52 A.

Şeyh Edebalı Türbesi olarak bilinen yerde bulunuyordu. Zaviyenin vakıfları Fatih zamanında devletleştirilmiş, II. Bayezid tarafından vakıf arazileri iade edilirken zaviyenin vakıfları Mihalgazi ailesi tarafından satın alınarak Seyidgazi vakfına ilave edilmiştir⁴⁶.

Osman Bey, 1288'de Karaca Hisar kalesini alıp Mahruse-i Sultanyüki'ne, yani Eskişehir'e sahip olduğu zaman kentte Şeyh Edebalı'nın etrafında entellektüel bir zümre bulunuyordu. Nitekim Karacahisar Kalesi alındıktan sonra Şeyh Edebalı'nın yakını olan Tursun Fakih kaleye ve dışındaki yerleşim yerine kadı ve hatip olarak atandı⁴⁷. Kale dışındaki yerleşim yeri kısa zamanda çevrede yaşayan Türkmenler tarafından iskan edildi ve Müslüman cemaat kalabalıklaştı. Halk Tursun Fakih aracılığı ile Şeyh Edebalı'ya başvurarak Karacaşehir'de Cuma namazı kılınmasını istedi. Sonuçta Osman Bey'in onaylaması ile Tursun Fakih Karacaşehir'de hutbeyi Osman Bey adına okumuştur⁴⁸.

Eskişehir'de yetişmiş Fakihler fetihlerle birlikte çeşitli yerlerde hizmet vermişlerdir. İbn Batuta'nın Seyahatnamesinden bu konuyu tespit etmek mümkün olmaktadır. İbn Batuta 1326 yılında İznik'i ziyaret ettiğinde o sırada İznik'te imam olan Eskişehir'li Fakih Aledin-i Sultanyüki'ye misafir olduğunu kaydetmiş ve bu zatın cömert, olgun ve misafirperver olduğundan söz ederek ona övgüler yağdırmıştır. İbn Batuta bu zatla birlikte Nilüfer Hatunu ziyarete gittiklerini, yine İznik'te Müderris Taceddin-i Sultanyüki ile görüştüğünü, müderris Taceddin'in Bağdat, Tebriz ve Şam'da eğitim gördüğünü, zamanının ünlü bilim adamlarından olduğunu yazmıştır⁴⁹. Adı geçen müderris Taceddin ile kroniklerde adı geçen Şeyh Edebalının son eşinin babası Taceddin Kürd'ün aynı kişi olup olmadığını tespit etmek şimdilik olanaksız görülmektedir⁵⁰.

Mahruse-i Sultanyüki'den Eskişehir'e Geçiş

Mahruse-i Sultanyüki ne zaman Eskişehir'e dönüştü, bunun için kesin bir tarih söylemek olanaksızdır. Ancak bilinenlerden yola çıkarak doğru zamana yaklaşmak mümkün olacaktır.

46 *Defter-i Hakanî Dîvânî, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No 13, Ankara 1993, s. 242.

47 Neşri, *age*, C. I, s. 109. Osmanlı Devletinin 700. Kuruluş yıldönümünün kutlandığı 1999 yılında Prof. Dr. Halil İncalıc'ın danışmanlığında, Anadolu Üniversitesi Araştırma Fonunun desteği ile ve Prof. Dr. Halime Doğru'nun proje başkanlığında "Osman Bey'in İlk Fethi: Karacahisar Kalesi" başlıklı araştırma başlatılmış, halen kazı çalışmaları devam etmektedir. Güvenlik sağlandıktan sonra kale alanının dışındaki yerleşme birimi aşağı taşınmıştır.

48 Konu hakkında daha geniş bilgi için: Halime Doğru, "Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşundaki Önemi", *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C: I, No: I, 2001, Eskişehir, 105-128.

49 İbn-i Batuta; *Tuhfetü'n Nüzgar fî Garabi'l Emsar*, İstanbul, 1983, C: I, s. 214.

50 Neşri, *age*, s. 85. İbn-i Kemal, *age*, s. 95.

1271 tarihli vakfiyede yer alan ve kent için kullanılan Maehruse-i Sultanyüki adı kroniklerde hiç yer almamıştır. Ne yazık ki vakfiyenin tarihi ile erken Osmanlı kroniklerinin kaleme alınışı arasında iki yüz yılı aşkın bir süre bulunmaktadır. Geçen bu süre içinde kuruluş dönemi ile ilgili pek çok bilgi unutulmuştur. İmparatorluk sınırları genişleyip taşra sırasına geçen Eskişehir ve çevresindeki yer adlarının da pek önemsenmediği anlaşılmaktadır. Örneğin Aşık Paşa-zade'nin Tevarih-i Al-i Osman'ındaki ; *Karaca Hisar sancağı kim ona İnönü derler*⁵¹, ve Ruhi Tarihindeki ; *Karaca Şehir'de Hamam yöresinde pazar durur*⁵² ifadelerinden yer tayini konusunda ne kadar başarısız oldukları görülmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda düzenlenecek tahrir defterlerinde Karaca Şehir, nahiye adı olarak kullanılacak ve bu nahiyenin 1 kasaba (Eskişehir), 7 mahalle, 2165 hane, 34 mezraa ve 167 köyü bulunduğu kaydedilecektir⁵³. Genellikle kronikler kaleme alınırken yeterli alan çalışması ve gözlem yapılmadığı için bu yanlışlar doğaldır. Ancak günümüzde de, alan çalışması ve analiz yapmadan kroniklerdeki veriler kullanılmakta bazı yanlışlar tekrarlanmaktadır.

Osmanlı Kroniklerinden Ahmedî'nin *Dastan ve Tevarih-i Müluk-i Al-i Osman* adlı eserinde vilayet için mi kent için mi olduğu anlaşılabilen bir ifade ile Sultanyüki'den söz edildiği görülmektedir. Ertuğrul Gazi'nin Sultanyüki'ne gelişi ve I. Murad'ın kardeşlerini Sultanyüki'de ortadan kaldırması nazım biçiminde verilmiştir⁵⁴. Ahmedî eserini 1410 yılından önce tamamladığına göre bu tarihte henüz Eskişehir adının kullanılmadığı açıkça görülmektedir. Daha önce görüldüğü gibi Orhan Bey zamanında Anadolu'ya gelen İbn-i Batuta da Eskişehir adını kullanmamıştır.

XV. Yüzyılın sonunda ve XVI yüzyılın başında kaleme alınan kroniklerde *Eskişehir* kent adı olarak kullanılmaya başlanmıştır⁵⁵. Daha önce de açıklandığı gibi Karaca Hisar, Karaca Şehir, Eskişehir, hatta bazan İnönü kavramları adeta birbirine içine girmiştir. Ancak Ilıca mevkii ile Eskişehir hiç bir dönemde karıştırılmamıştır. Muhtemelen Bizans döneminden beri kent pazarı Ilıca mevkünde kurulmaya devam etmiştir. Ekonomik olarak pazar Kütahya, Bilecik, hatta Çavdar Tatarının oturduğu alana hitap ediyordu. Günümüzde de Eskişehir'in geleneksel çarşısı halen Ilıca mevkindedir.

51 Aşık Paşa-zade, *age*, s.105.

52 "Ruhi Tarihi"; yay. Yaşar Yücel, Halil Cengiz Erdoğan, *Belgeler*, C. XIV, S. 18, Ankara 1918, s. 321-359.

53 BOA, *TTD*, No 438, s. 225-233. "Ruhi Tarihi"; yay. Yaşar Yücel-Halil Erdoğan *Belgeler*, Ankara 1992, s. 381.

54 Ahmedî: *Dastan ve Tevarih-i Müluk-i Al-i Osman*, yay. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, s. 9 ve 15.

55 Aşık Paşa-zade; *age*, s.99. Neşri; *age*, s.89. İbn-i Kemal; *age*, s. 75.

Selçuklu Naibi İle Osman Bey Arasında İktidar Mücadelesi

XIII. yüzyılın sonunda uçta Selçuklu naipleri bulunuyordu. Ertuğrul Gazi ve Osman Bey Selçuklu Devleti adına görev yapan Eskişehir (Eskişehir) ve İnönü beyleri ile iyi geçinmek zorunda idi. Nitekim Osman Bey her iki naiple, özellikle İnönü naibi ile yakın arkadaşlık ediyordu. Aslında Ertuğrul Gazi ile oğulları diğer komşuları ve Bizans tekfuruları ile de iyi ilişkiler içindeydiler. Bizans Tekfurlarına gelince, onlar Selçuklu sultanına vergi verip uçta sorunsuz ve güvenli yaşıyorlardı.

Osman Bey daha Ertuğrul Bey'in sağlığında Eskişehir naibiyle anlaşmazlığa düştü. Aslında anlaşmazlığın temelini Selçuklu devletine yapılmış bir başkaldırı oluşturuyordu. Kroniklerde konu gönül ilişkisi şeklinde anlatılarak olayın siyasi niteliği ört bas edilmek istenmiş, Osman Bey'in asi bir uç beyi olarak görülmesi önlenmiştir. Osmanlı kroniklerinin tamamında söz konusu başkaldırı Osman Bey ile Eskişehir'de oturan Selçuklu naibinin aynı kıza ilgi duyması ve aralarındaki rekabetin savaşa kadar gitmesi şeklinde işlenmiştir.

Neşri eserinde olayı "Hikayet" başlığı altında anlatmıştır⁵⁶. Buna göre: Osman Bey, Söğüt'ten Mahruse-i Sultanyüki'ye (Eskişehir'e) gelirken yol üzerindeki İtburun köyünden geçiyordu. İtburun köyünde Mal Hatun adında bir genç kızla karşılaştı, çok beğendi ve babası Ertuğrul Gazi'den bu kıza talip olmasını istedi. Mal Hatun "*Aramızda kıfayet yok*" diyerek yapılan teklifi reddetti ve Osman Bey'i üzdü. Osman Bey Eskişehir Beyi ile görüşmesinde, evlilik için naipten aracılık etmesini ve Mal Hatun'u kendisi için istemesini söyledi. Naip yardım etmek yerine Mal Hatun'u kendisi için almağa karar verdi. Konuşmalardan naibin niyetini anlayan Osman Bey, adamlarını gönderip Mal Hatun'u kaçırarak güvenli bir yere yerleştirdi. Kendisi de İnönü Beyi'ne misafir olup birkaç eğlenceli gün geçirdi. Aslında Osman Bey, Eskişehir / Eski Hisar Beyi'ne karşı gösterdiği hareketin olumsuzluğunun farkında olduğu ve Konya tarafından cezalandırılacağını düşündüğü için İnönü Beyi'ne sığınmıştı.

Eskişehir Beyi kızın kaçırıldığını İtburun köyüne gönderdiği adamlarından öğrendi. Eskişehir Beyi Osman Bey'i İnönü naibinden istedi. Eskişehir Beyi'nin geldiğini öğrenen Osman Bey İnönü'den ayrılıp naibin denetiminde bulunan Söğüt yakınındaki İnhisar kalesine sığındı. Eskişehir Beyi askerini toplayıp İnhisar önüne gelip kaleyi kuşattı. İnönü naibinin yanında bulunan ayan ve kethüdaların bazıları Osman Bey'i saklamayı, bazıları da teslim etmeyi teklif ettiler. İnönü naibi Konya ile anlaşmazlığa düşmemek için Osman Bey'i saklamaktan vaz geçti. Osman Bey kardeşi Gündüz'le birlikte savaşıarak İnhisar'ı terk etti ve Söğüt yoluna koyuldu. Osman Bey, Söğüt'ten yardıma gelenlerle birlikte kendisini takip eden Eskişehir Beyi'ni ağır bir yenilgiye uğrattı.

Osman Bey daha babasının sağlığında Eskişehir Beyi ile olan mücadelesinde ciddi bir şekilde Selçuklu otoritesine karşı çıkmış ve üstünlük kazanmış oluyordu. Bu olayda

56 Neşri, *age.*, CI, s.75.

Harmankaya Tekfuru Köse Mihal de Osman Bey'e yardım etmişti. Köse Mihal'in yardımı gelmesi uçtaki bazı tekfurların Osman Bey'in korumasını Selçuklu Devleti'nin korumasına tercih ettiği anlamına geliyordu.

Kaynaklarda Eskişehir Adı

Kroniklerde Osman Bey'in Selçuklu naibi ile yaptığı savaş anlatılırken Eskişehir ve Eskişehir yer adları dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Bunun nedeni kentte oturan naibin Eski Hisar'ı yani Dorylaion'da bulunan ve Manuel Komnen tarafından yıkılmış olan kaleyi müstahkem mevki olarak kullanmış olmasıdır. Aslında kale kullanılamaz durumdaydı, ancak yolları kontrol etmek konusunda stratejik önemi değişmemişti. Aynı tarihte yörede bulunan Bizans tekfuru Karaca Hisar kalesine sahipti ve diğer kalelerdeki tekfurların liderliğini yapıyordu.

XV. yüzyılın sonuna doğru kaleme alınmış olan kroniklerde daha önce belirtildiği gibi Mahruse-i Sultanyüki adı kullanılmamıştır. Onun yerini Eski Hisar; daha sonra *Eskişehir* almıştır. Arşiv belgelerine gelince; Osmanlı döneminde Sultanönü Sancağı hakkında en eski belge Fatih döneminde 1466 tarihinde düzenlenen *Sultaneyği Yaya Defter'i*dir. Burada köylerde yaşayan yayalar yazıldığı için Eskişehir adına tesadüf edilmemektedir⁵⁷. On sene sonra hazırlanmış olan 1476 tarihli vakıf icmal defterinde ise Eskişehir adı açıkça okunmaktadır⁵⁸. Caca oğlu Nureddin tarafından yaptırılmış olan camii bu kayıta "*Eskişehir Camii*" olarak tanıtılmaktadır⁵⁹. 1466 tarihinde kayda geçmemiş olmasına rağmen muhtemelen Eskişehir adı kullanılıyordu⁶⁰.

Kroniklerde Eskişehir, Eskişehir, Karacaşehir, Karaca Hisar yer adları zaman zaman birbirinin yerine kullanılarak karışıklık yaratılmasına rağmen Osmanlı döneminde Eskişehir, daima Sultanönü Sancağı'nın merkezi olmuştur. 1476 tarihinden sonra yapılmış olan bütün tahrirlerde de bu değişmemiş, sancak merkezinin Eskişehir olduğu kaydedilmiştir.

Arşiv belgelerinde tespit ettiğimiz *Eskişehir* adı hemen hemen aynı yıllarda yani XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kroniklerde de yer almıştır. Verilerin ışığında Dorilaion antik kenti üzerinde bulunan ve Türkler tarafından Eskişehir adı ile tanınan kalenin adı; sancak merkezi olan Mahruse-i Sultanyüki'ye mal edilmiş, ancak kale değil

57 BOA. *MMD*, No 8.

58 Ahmet Refik Altınay, "Fatih Zamanında Sultanyüğü" *Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene 14, No. 3, İstanbul 1340/1924. Defter BOA, *Kamil Kepeci Tasnifi*, No 3358 de kayıtlıdır.

59 BOA: *Kamil Kepeci*, No 3358, s. 6.

60 Fatih tarafından yaptırılan tahrirlerin tarihi hakkında bkz. Nicoara Beldiceanu; *XIV Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, Çev Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 79. Sultanönü Sancağında vakıfların tımara çevrilmesi hakkında bkz. Halime Doğru; *Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*'nda yer alan kayıtlar.

kent olduğu ifade edilerek XV. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Eskişehir şeklinde değiştirilip kullanılmıştır.

Sonuç

Miryakefalon savaşından sonra Dorylaion yavaş yavaş önemini kaybetmiş, Türkler antik kentin 3 km kadar yakınındaki tepenin eteğinde yerleşmeği tercih etmişlerdir. XIII. Yüzyılın sonunda burası bir Türk kenti olarak gelişmiş, **Mahruse-i Sultanyüği** adı ile uçta Anadolu Selçuklu Devletinin Sultanyüği (Sultanönü) sancağının merkezi olmuştur.

1410'da tamamlanmış olan *Dastan ve Tevarih-i Müluk-i Al-i Osman* adlı eserinde Ahmedî; **Mahruse** sıfatını terk ederek **Sultayüki** adını kullanmıştır. XV. Yüzyılın sonunda kaleme alınan kroniklerde **Eskihisar** adı ile **Eskişehir** aynı zamanda yer almıştır. Eskihisar, yıkılan Dorylaion kalesi idi ve kentte oturan Selçuklu naibi tarafından müstahkem mevki olarak kullanılıyordu.

Eskişehir adı ile ilgili ulaşabildiğimiz en eski arşiv belgesi Fatih döneminde 1476 yılında düzenlenmiş olan Vakıf Defteridir. Bu defterde **Eskişehir** adı açıkça okunmaktadır.

Arşiv belgelerinin ve kroniklerin incelenmesi ile Mahruse-i Sultanyüki ile **Eskişehir** adının yer değiştirdiği ve bu adın **Dorylaion**'da bulunan **Eskihisar** kalesinden esinlenerek kullanıldığı sonucuna varmaktayız. Türk yerleşmesi olarak kurulan kentin adı XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belgelere **Eskişehir** olarak geçmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Abstract

After the Myriokephalon war, Turks settled near a slope of a hill 3 km to the ancient city of Dorylaion. From 13th century onwards, named *Mahruse-i Sultanyüği*, this settlement evolved into a Turkish city, being the centre of the Seljuk province of Sultanyüği (Sultanönü). In 1410, Ahmedî uses in his *Dastan ve Tevarih-i Müluk-i Al-i Osman*, the name *Sultayüki* alone, while 'Eskihisar' was used for Dorylaion, as the seat of the Seljuk naib. Beginning with the cronicles of the 15th century, the names Eskihisar and Eskişehir were used interchangeably. The name Eskişehir, inspired by Eskihisar and used for Dorylaion, replaced the name *Mahruse-i Sultanyüki*, remained in use until today.

Key words

Dorylaion, Sultanönü, Mahruse-i Sultanyüki, Eskihisar, Eskişehir.

